

М.Х. БУНГЕ ТА СТРУКТУРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І СЬОГОДЕННЯ

Сформована на початку 90-х років минулого століття податкова система України постійно змінюється в напрямку пошуку оптимальної структури, яка б відповідала засадам ринкових перетворень і зіграла позитивну роль у підвищенні ефективності економічних реформ. Тому зрозуміло, що вчені та фахівці звертаються до нагромаджених теоретичних знань та практичного досвіду у сфері фіскальних відносин.

Будь-яка країна має шанс на майбутнє, якщо вона спирається на історичну спадщину. Після багатьох літ забуття до українців повернулися імена багатьох видатних мислителів, у тому числі економістів. Інтерес до історії оподаткування обумовлений тим, що у працях наших співвітчизників містяться відповіді на багато питань, що сьогодні, у період самовизначення, є життєво важливими для української держави.

До числа видатних реформаторів бюджетно-податкової системи належить Микола Християнович Бунге. До його призначення на посаду міністра фінансів (1881 р.) бюджет-

на система Росії знаходилася в кризі. Основними платниками податків були податні верстви населення, тобто селяни і міщани. Із загальної суми прямих податків 16/17 припадало на бідне сільське населення і лише 1/17 — на всі інші класи. Непряме оподаткування переважно складалося з податку на міцні алкогольні напої і також стосувалося головним чином селян. Підставою для обкладання податками податних верств був запис у ревізію за результатами народного перепису. Перехід з одного стану в іншій дозволявся лише за особливою вказівкою. Внутрішня розкладка податків між окремими платниками була надана громадам, на яких лежала відповідальність за податки. Проводячи податкові реформи, М.Х. Бунге прагнув залучити нові ресурси, усунути нерівність в оподаткуванні й розходження між податними і неподатними верствами населення. При ньому було скасовано подушний податок, який існував з 1724 р. і на певному етапі відіграв позитивну роль як постійне джерело доходів бюджету. Так, у структурі прямих податків подушний податок в 1867 р. становив 39,8 %, а в 1877 р. навіть зріс до 42,4 %¹. Перевагами цього податку були простота і зручність в обчисленні податних окладів за кількістю душ у кожній громаді, визначеного за підсумками перепису. Разом з тим, тривалий досвід стягування подушного податку виявив і численні недоліки, головний з яких полягав у тому, що податки накладалися не на майно чи дохід, а на кожного громадянина, незалежно від його податкоспроможності. Основний податковий тягар несли платники, що сплачували податки за малолітніх, хворих, нездатних до роботи. Система розподілу ревізських душ за громадами надзвичайно ускладнювала переміщення працівників по території країни в пошуках більш високих заробітків. Серйозно ослаблювала відповідальність платників податків кругова порука, яка передбачала, що недоїмка, не стягнена з когось із платників, розкладалася на інших членів грома-

¹ Князев В.Г. Департамент окладных сборов и его роль в повышении доходов государства // Финансы. — 2002. — № 9. — С. 15.

ди. Ці недоліки гальмували розвиток перспективних галузей економіки, ускладнювали міграцію, не сприяли росту народного добробуту. Безсумнівно, скасування подушного податку стало одним з найважливіших напрямків податкової реформи. З огляду на важливість і трудомісткість перетворень, було прийняте рішення про проведення поетапного скасування подушного податку. Реально реформа була проведена в 1883—1907 рр. Бюджетні втрати, викликані скасуванням податі, компенсувалися, насамперед, підвищенням ставок неокладних (непрямих) податків. Були збільшені акцизи на спиртні напої (питний податок), тютюн та інші товари (цукор, сіль, гас, сірники, дріжджі), запроваджені мита на спадщину і дарування майна, 5-процентний податок на грошові внески в банках. Було визначено, що “непрямі податки, при всіх їх недоліках, дають платникам можливість доволі широкого пристосування не тільки до загального рівня своєї господарської заможності, а й до тимчасових коливань у прибутках”². Відзначаючи нестабільність доходів основної маси населення країни, фінансисти відводили непрямому оподатковуванню чільну роль у податковій системі.

При цьому удосконалення прямих податків не обмежувалося лише скасуванням подушного податку. З метою відшкодування бюджетних втрат у 1883 р. диференційовано, залежно від якості земель, були підвищені ставки поземельного податку, що привело до росту податкових платежів по губерніях з найбільш родючими землями в 2—3 рази. Для залучення до оподатковування більш заможних, раніше звільнених від прямих податків, груп населення і розширення кола платників у 1894 р. був запроваджений квартирний податок для осіб, що займають житлові приміщення. Оклади були диференційовані залежно від рівня плати і складали 1,6—10 %.

Важлива заслуга М.Х. Бунге полягає в передбаченні необхідності встановлення в Росії прибуткового податку як

² Энциклопедический словарь. Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон. Биографии: В 12 т. — Т. 3 / Отв. ред. В.М. Карев, М.Н. Хитров. — М., 1993. — С. 385.

самого справедливого і доцільного виду оподатковування. Проект прибуткового податку був розроблений у 1907 р., однак з ряду причин не був реалізований.

У 1892 р. були внесені зміни до Положення про промисловий податок, які розділили податок на основний і додатковий. Основний податок сплачувався всіма підприємствами щорічно при придбанні промислових свідоцтв. Розмір податку встановлювався залежно від території розташування і розряду підприємства. Додатковий промисловий податок стягувався у вигляді податку з капіталу і процентного збору з прибутку.

Податок з капіталу становив 15 коп. з кожних 100 руб. основного капіталу в тому випадку, якщо прибуток не перевищував 3 %. При одержанні прибутку понад 3 % розмір податку підвищувався до 20 коп. З капіталу меншого ніж 100 руб. промисловий податок не стягувався. Важливо зазначити, що в рахунок податку з капіталу зараховувався внесений у казну основний промисловий податок.

Аналіз промислового податку показує, що це був досить ефективний податок, що враховував не тільки інтереси державної скарбниці, але і стимулював розвиток промисловості, підтримував малі промисли і їх розвиток у регіонах.

К.Ф. Ковальчук, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, декан економічного факультету Національної металургійної академії України (Дніпропетровськ);

Т.М. Рева, кандидат економічних наук, доцент Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту